

KRIVIČNA NEODGOVORNOST DECE – ZLOČIN BEZ KAZNE I MOGUĆA REŠENJA

Sažetak

Deca do 14 godina starosti krivično su neodgovorna, što znači da za učinjeno protivpravno delo ne mogu biti kažnjena, dok oštećeni biva moralno, a često i materijalno neobeštećen. Zbog tendencije humanosti prema deci kao da se zanemaruju interesi oštećenog, ali i interes šire društvene zajednice da svaki zločin bude „kažnjen“. U radu je dat prikaz zakonskih rešenja u svetu po pitanju starosnih granica krivične odgovornosti dece, te su ispitani razlozi zbog kojih nije moguće da deca krivično odgovaraju. Upoređene su mere socijalne zaštite koje se preduzimaju prema deci koja u vreme izvršenja krivičnog dela nisu imala navršenih četrnaest godina i krivične sankcije koje se izvršavaju prema maloletnicima. Kritički je ukazano na položaj oštećenog u navedenim situacijama. Ispitana je i mogućnost krivične odgovornosti roditelja za postupke svoga deteta. U zaključnim razmatranjima dati su predlozi kako da zakonodavac reši navedeni problem.

Ključne reči: deca, krivična neodgovornost, roditelji, oštećeni.

1. Uvod

U današnje vreme deca, kao najmlađi članovi društvene zajednice, uživaju, bar na papiru, sveobuhvatnu zaštitu. S druge strane, ne dešava se više tako retko da čujemo uznemirujuće vesti da je dvanaestogodišnjak zakucao ekser psu u glavu, da trinaestogodišnja devojčica na Jutjubu preti da će ubiti dve vršnjakinje iz škole, da su deca zapalila beskućnika, da je trinaestogodišnjak izbo druga nožem u školskom dvorištu. Kako je osnovna funkcija krivičnog prava zaštitna funkcija, te kako su deca do četrnaest godina starosti u srpskom pravu krivično neodgovorna, postavlja se pitanje da li je društvo zaštićeno od dece koja preduzimaju protivpravne radnje u kojima su sadržana objektivna obeležja teških krivičnih dela, a naročito onih sa elementima nasilja. S obzirom na to da deca ne podležu krivičnoj odgovornosti, krivično pravo u navedenim situacijama ne može da ostvari svoju svrhu, koja se ogleda u generalnoj i specijalnoj prevenciji. Drugim rečima, postavlja se pitanje da li nemogućnost kažnjavanja deteta koje zbog svog uzrasta nije deliktno sposobno, a učinilo je teško protivpravno delo sa obeležjima krivičnog dela, može predstavljati loš primer za drugu

* Master prava, doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu,
e-mail: nataly.zivkovic@gmail.com

decu jer se stiče utisak da za učinjeno delo niko ne snosi nikakvu pravnu odgovornost. Pored toga, lice koje je oštećeno krivičnim delom¹ očekuje naknadu materijalne i nematerijalne štete i moralnu satisfakciju. Položaj oštećenog u parnici u kojoj ostvaruje naknadu štete otežan je budući da izostaje krivična osuda deteta, a njegov interes da ostvari specifičnu moralnu satisfakciju time što će učinilac biti otkriven i kažnjen ostaje nezadovoljen.

U vezi sa navedenom problematikom otvaraju se sledeća pitanja. Prvo, treba utvrditi da li bi imalo svrhe i da li bi bilo prihvatljivo spustiti granicu krivične odgovornosti dece sa četrnaest godina na neku nižu starosnu granicu. Drugo, da li bi bilo pravilno uvesti krivičnu odgovornost roditelja onda kada njihova deca, koja ne mogu biti krivično odgovorna, izvrše zločin. S obzirom na to da u krivičnom pravu važi načelo individualne subjektivne odgovornosti, što znači da svako odgovara isključivo za svoje postupke, roditelji ne mogu odgovarati za zločin koji učini njihovo dete. Međutim, odgovornost roditelja bi se mogla uspostaviti na drugi način, putem odgovornosti za zapuštanje, nebrigu, nevaspitanje deteta, što za posledicu ima izvršenje zločina od strane deteta.

2. Starosne granice krivične odgovornosti dece

2.1. Istorijski osvrt i savremena rešenja

Istorijski posmatrano, odavno se uviđalo da deca treba da imaju poseban krivičnopravni tretman. Još je Aristotel isticao da deca mogu dobrovoljno izvršiti određeni akt, ali da nisu sposobna da unapred isplaniraju svoje ponašanje, te da stoga poput životinja ili neuračunljivih lica ne mogu moralno odgovarati, jer se odgovornost zasniva više na znanju da nešto činimo nego na voljnom preduzimanju (Platt & Diamond, 1966, p. 1229). U starom Rimu samo su deca do sedam godina bila krivično neodgovorna, dok je za decu od sedam do deset godina starosti važila oboriva pretpostavka da mogu da shvate smisao nedozvoljenog ponašanja. Slično tome, u srednjovekovnom germanskom pravu deca do sedam godina nisu mogla krivično odgovarati, dok su deca od sedam do dvanaest godina mogla biti blaže kažnjena (Kovačević, 2013, p. 28). U vreme Elizabete I, u Engleskoj se smatralo da deca i mentalno oboleli zbog nedostatka razumevanja, inteligencije i moralne diskrecije ne poseduju mentalnu sposobnost da počine zločin, te da stoga nisu podobni ni za kažnjavanje (Platt & Diamond, 1966, p. 1234). Takođe, u Engleskoj se između XIV i XIX veka prema deci primenjivao test dobra i zla (*the "good and evil" test*) kako bi se utvrdilo da li je konkretno dete u vreme izvršenja krivičnog dela bilo u stanju da raspozna ispravno ponašanje od pogrešnog (Platt & Diamond, 1966, pp. 1233-1237). I u SAD se test „dobra i zla“ primenjivao prema deci, mada je sudska praksa po tom pitanju daleko složenija nego u engleskom pravu, da bi se nakon uvođenja sudova za maloletnike takav test smatrao zastarelim (Platt & Diamond, 1966, pp. 1237-1257).

¹ U skladu sa prihvaćenom zakonskom definicijom krivičnog dela i izričitom odredbom čl. 14, st. 2 KZ, kojom je predviđeno da nema krivičnog dela ako je isključena krivica, smatra se da deliktne nesposobna lica nisu izvršila krivično delo, nego protivpravno delo koje po svim objektivnim obeležjima odgovara krivičnom delu. Radi jasnije terminološke razlike, u skladu sa naslovom, ovakva protivpravna dela nazvaćemo zločinima, ali zadržavamo termin krivična (ne)odgovornost.

Danas u gotovo svim državama deca do određenog uzrasta nisu krivično odgovorna, s tim što ta starosna granica varira od države do države. Tako u našem pravu, kao i u Nemačkoj i Italiji, apsolutna granica krivične neodgovornosti iznosi navršениh četrnaest godina, u Francuskoj je trinaest godina, u Rusiji i Kini za određena teška krivična dela iznosi četrnaest godina, a za ostala krivična dela šesnaest, u SAD, zavisno o kojoj saveznoj državi se radi, iznosi između šest i dvanaest godina, u Kanadi je dvanaest godina, a u Engleskoj, Australiji i Švajcarskoj deset godina (tabelarni prikaz kod: Škulić, 2011, pp. 272-275).

Konvencija UN o pravima deteta iz 1989. godine, ratifikovana u Srbiji (Zakon o ratifikaciji konvencije UN o pravima deteta, 1990), nameće obavezu državama potpisnicima da utvrde najnižu starosnu granicu ispod koje se deca ne mogu smatrati krivično odgovornom (čl. 40, st. 3, tač. a), a takođe se nalaže da se ne pribegava sudskom postupku, kada je to moguće i poželjno, već alternativnim merama, s tim da budu u potpunosti poštovani ljudska prava i zakonska zaštita.

2.2. Na čemu se zasniva krivična neodgovornost dece?

Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – ZOMUKD, koji se primenjuje u Republici Srbiji, propisano je da licu koje u vreme izvršenja protivpravnog dela, u zakonu predviđenog kao krivično delo, nije navršilo četrnaest godina, ne mogu se izreći krivične sankcije ni primeniti druge mere koje predviđa ovaj zakon (čl. 2). Takođe, Krivični zakonik utvrđuje da se krivične sankcije ne mogu izreći licu koje u vreme kada je delo učinjeno nije navršilo četrnaest godina (čl. 4, st. 3). Po logici stvari, i vođenje krivičnog postupka se isključuje prema takvom licu jer bi takav postupak bio bespredmetan (Škulić, 2011, p. 257). Međutim, iako je uspostavljena neoboriva zakonska pretpostavka o krivičnoj neodgovornosti lica do četrnaest godina, iz zakonskih odredaba se ne vidi koji je krivičnopravni osnov navedenog zakonskog rešenja. U literaturi su zastupljena različita mišljenja po tom pitanju.

U novijoj hrvatskoj teoriji ističe se da su deca „uvek neuračunljiva“ te kako je to prvi sastavni deo krivice, prema deci je isključena primena krivičnog zakonodavstva (Horvatić & Novoselec, 1999, p. 144, navedeno prema Škulić, 2011, p. 261). Škulić (2011, p. 262) ukazuje da navedeno shvatanje nije ispravno jer kod dece po pravilu ne postoji neki od alternativno predviđenih bioloških osnova neuračunljivosti (duševna bolest, privremena duševna poremećenost, zaostali duševni razvoj, druga teža duševna poremećenost), čak iako se apriorno uzme da kod dece po pravilu postoji psihološki osnov u vidu nemogućnosti shvatanja značaja svog dela ili sposobnosti upravljanja svojim postupcima.

Čejović (1985, p. 494) iznosi stav da lica koja nisu navršila četrnaest godina nisu u stanju da shvate značaj svojih postupaka i da njima upravljaju, tako da izvršeno delo nije rezultat njihovog asocijalnog stava, odnosno ponašanja, već nedostatka kontrole, tj. nadzora roditelja ili vaspitača. Prisutan je i sličan stav da većina dece nema sposobnost da shvati značaj svojih postupaka ni mogućnost da upravlja svojim ponašanjem, a da deca koja imaju navedenu sposobnost, ipak je ne poseduju u onom stepenu kao odrasli (Sržentić, Stajić & Lazarević, 1996, pp. 523-524). Bajović (2017, p. 222) ističe da iako ovo mišljenje ne izjednačava izričito decu sa neuračunljivim licima, faktički je reč o istom

osnovu isključenja krivice koji se svodi na nemogućnost shvatanja značaja svog dela i nemogućnost upravljanja svojim postupcima.

Bajović (2017, p. 222) dalje navodi da je prihvatljivije da se isključivanje krivice kod dece pravda pozivanjem na pravnu zabludu, tj. svest o zabranjenosti dela, imajući u vidu da se moralne i pravne norme ne usvajaju rođenjem, već se stiču tokom života. Međutim, određena tzv. *mala in se* krivična dela koja su „zlo po sebi“, poput ubistva, krađe, silovanja itd., onemogućavaju pozivanje na pravnu zabludu, jer svako iole razuman zna da su takva ponašanja zabranjena. Ipak, deca ni za ta krivična dela ne mogu krivično odgovarati. Citirani autor na kraju zaključuje da dok se kod sasvim male dece isključivanje krivice može pravdati kako nepostojanjem svesti o zabranjenosti dela (pravna zabluda) tako i nemogućnošću shvatanja značaja svog dela (neuračunljivost), kod dece školskog uzrasta takvi osnovi ne stoje (Bajović, 2017, p. 222). Na kraju, Dinkel u intervjuu objavljenom na sajtu DW-a, povodom silovanja u Milhajmu (Nemačka, 2019), pod naslovom *Silovatelji, a još deca – treba li da idu u zatvor?* ističe da je deci jasno šta je pravedno a šta nepravedno, ali da je potpuno drugačija stvar delati u skladu s tim, pogotovo onda kada se radi o situativnim dešavanjima, gde se deluje spontano i bez ikakvog plana. Autor nadalje ističe da su mladi u takvim situacijama manje u stanju da uključe svoje kontrolne mehanizme od odraslih, te da je potrebno ispitati zrelost deteta.

S obzirom na sve navedeno, možemo zaključiti da je kod mlađe dece sa pravne strane opravdano nepostojanje krivične odgovornosti. Kod nešto starije dece situacija je složenija. Granica od četrnaest godina za krivičnu neodgovornost utvrđena je s obzirom na to da iskustvo pokazuje da je to granica potpune psihičke nezrelosti nekog lica (Škulić, 2011, p. 269). Međutim, sasvim je izvesno da nisu sva deca istog uzrasta na istom stupnju zrelosti. Pored toga, na osnovu medijskog izveštavanja u kome se velika pažnja usmerava na zločine nasilja izvršene od strane dece, stiže se utisak o porastu tih slučajeva. U tom smislu postavlja se pitanje da li bi bilo pravilno sniziti granicu krivične odgovornosti ili umesto apsolutne uspostaviti relativnu granicu krivične odgovornosti. Tako je Lazin (1995, p. 53 navedeno prema Škulić, 2011, p. 270) predlagao da se kod dece uzrasta od deset do četrnaest godina u konkretnom slučaju utvrđuje da li mu se učinjeni postupak može uračunati u krivicu. Škulić (2011, p. 270) ukazuje da predložena relativizacija ne bi bila adekvatno rešenje jer Konvencija o pravima deteta implicitno zahteva da se na utvrđenom nivou granica krivične odgovornosti ne snižava. U vezi sa formalnim preprekama snižavanju starosne granice ili njenom relativizacijom napomenimo i to da je Evropski sud za ljudska prava zauzeo stav da granica od deset godina za uspostavljanje krivične odgovornosti u Engleskoj nije sama po sebi suprotna zagwarantovanim ljudskim pravima. Međutim, sud je našao da je suđenjem dečacima koji su imali deset godina kada su izvršili ubistvo, a jedanaest kada im se sudilo, iskompromitovan pravičan postupak jer nisu preduzete adekvatne mere da dečaci razumeju krivični postupak i u njemu aktivno učestvuju (opširnije – Urbas, 2000, p. 62).

3. Pravni položaj maloletnih izvršilaca krivičnih dela

U drugoj polovini XX veka došlo je do porasta zločina izvršenih od strane maloletnih lica u svim evropskim državama osim u Danskoj, Holandiji, Norveškoj, Škotskoj i Švedskoj (Mraović, Asančaić & Derk, 2015, p. 196). U SAD je osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog veka, nakon serije nasilnih incidenata izvršenih od strane dece i adolescenata, koji su bili medijski praćeni, došlo do promena u zakonodavstvu. Sa modela postupka koji je bio orijentisan ka rehabilitaciji maloletnih lica prešlo se na sistem kažnjavanja maloletnih lica jednako kao i odraslih. Tako je između 1992. i 1995. godine u četrdeset saveznih država i distriktu Kolumbija dete koje ima deset godina moglo biti izvedeno pred sud i kažnjeno kao i odrastao čovek ukoliko je optuženo za ozbiljno krivično delo poput ubistva.² Neke države otišle su i korak dalje te nisu uspostavile ni minimalnu starosnu granicu (Inter-American Commission on Human Rights, 2018, p. 31). Rezultat takvog prelaska sa sistema rehabilitacije na pravosudni model postupka za maloletnike bio je 7500 dece u zatvorima za odrasle u bilo kom trenutku (Muncle, 2008, p. 109). Ovakav pristup insistira na strožoj kaznenoj reakciji i prebacivanju težišta sa interesa deteta na zaštitu trećih lica od „problematičnog i opasnog“ deteta, polazeći od toga da je težina izvršenog dela najbolji dokaz „zrelosti“ maloletnika, tj. da ukazuje na „zreo um“ izvršilaca (Bajović, 2017, p. 224). Ipak, Vrhovni sud SAD je u četiri odluke zaključio da su deca do osamnaest godina još uvek u razvoju i da su manje kriva od odraslih, te se poslednjih godina mnoge države vraćaju na sistem rehabilitacije. Ipak, kada su u pitanju nasilni zločini izvršeni od strane maloletnih lica, mnoge države nisu implementirale promene, odnosno takvi slučajevi isključeni su iz reforme (Inter-American Commission on Human Rights, 2018, p. 27).

U evropskim državama uglavnom nije zastupljen ovako rigorozan pristup zasnivanju krivične odgovornosti dece za zločine. Starosna granica krivične odgovornosti u većini evropskih država iznosi navršenih četrnaest godina, dok su postupci prema maloletnicima uređeni na međusobno različite načine. Međutim, uglavnom ih odlikuje prisustvo manje ili više elemenata zaštitničkog modela postupka prema maloletniku uz blaže sankcije od onih koje se izriču odraslima (više u: Škulić, 2011, pp. 96-173).

3.1. Pravni položaj maloletnih učinilaca starih od četrnaest do osamnaest godina u domaćem krivičnom pravu

Da bi se uvidele sličnosti i razlike u našem pravu u tretmanu dece u sukobu sa zakonom kao korisnicima socijalnih mera i intervencije u odnosu na maloletnike koji su deliktno odgovorni, izlažemo najpre sistem sankcija koje se mogu izreći maloletnicima.

Prema maloletnim učiniocima krivičnih dela koja imaju između četrnaest i osamnaest godina vodi se poseban postupak prema maloletniku. Suština postupka je da je zaštitnički orijentisan prema maloletnom licu, s tim što su zastupljeni i elementi pravosudnog modela. Postupak prema maloletniku odlikuje primena načela procesne

² Glavna razlika ogledala se u tome što maloletniku koji nije napunio osamnaest godina nije mogla biti izrečena smrtna kazna niti doživotni zatvor bez mogućnosti uslovnog otpusta (Inter-American Commission on Human Rights, 2018, p. 62).

protektivnosti, povišene procesne diskrecije, načela terminološke povlašćenosti, načela hitnosti, specijalizovanost službenih aktera, posebna uloga organa starateljstva, proširena primena načela oportuniteta krivičnog gonjenja itd. (više u: Škulić, 2011, p. 470-494). Postupak prema maloletniku se vodi i prema licu za koje postoji osnovana sumnja da je učinilo krivično delo u vreme maloletstva, koje u vreme pokretanja postupka, odnosno suđenja nije navršilo dvadeset jednu godinu, a određene odredbe postupka primenjuju se i prema mlađem punoletnom licu koje je u vreme izvršenja navršilo osamnaest, a u vreme suđenja nije navršilo dvadeset jednu godinu, ako se do početka glavnog pretresa, ispitivanjem ličnosti tog lica, ustanovi da dolazi u obzir da mu se izrekne odgovarajuća vaspitna mera (čl. 46 ZOMUKD).

Maloletnicima se od krivičnih sankcija mogu izreći vaspitne mere³, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti.⁴ Ove sankcije su pre svega terapijskog, a ne represivnog karaktera, sa izuzetkom maloletničkog zatvora i zavodskih vaspitnih mera, jer im se zbog ograničenja slobode kretanja represivni karakter ne može poreći. Kada je u pitanju maloletnički zatvor, zakon nalaže da se navedena sankcija izriče samo izuzetno, a moguće ga je izreći samo starijim maloletnicima (koji su u vreme izvršenja krivičnog dela imali od navršenih šesnaest do osamnaest godina). U praksi maloletnički zatvor se izriče u najviše 1% slučajeva, i to za teške oblike najtežih krivičnih dela (Škulić, 2011, p. 287). Kada je u pitanju trajanje zavodskih krivičnih sankcija koje se izriču maloletnicima, vaspitna mera upućivanja u vaspitnu ustanovu traje od šest meseci do dve godine, dok vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom traje od šest meseci do četiri godine. Dužina trajanja maloletničkog zatvora je od šest meseci do pet godina, odnosno do deset godina u slučajevima kada se radi o veoma teškom krivičnom delu za koje je propisana kazna zatvora dvadeset godina ili teža kazna, ili kada je u pitanju slučaj sticaja najmanje dva krivična dela za koja je propisana kazna zatvora duža od deset godina.

Na osnovu svega navedenog, jasno se vidi da je krivično pravo humano orijentisano prema maloletnicima, pa i mlađim punoletnim licima. Sankcije koje se mogu izreći maloletnicima dosta su blage u odnosu na sankcije koje se za ista krivična dela izriču odraslim licima. Teži se pravilnom razvoju i prevaspitanju maloletnika, odnosno davanju druge šanse maloletniku gde je krajnji cilj normalno funkcionisanje maloletnika u društvenoj zajednici.

3.2. Krivično-pravni položaj dece učinilaca u domaćem krivičnom pravu

U skladu sa čl. 112 st. 8 Krivičnog zakonika detetom se smatra lice starosti do navršenih četrnaest godina. Budući da deca nisu krivično odgovorna, prema njima se mogu preduzimati samo mere socijalnog staranja i zaštite. Tokom 2018. godine na evidenciji Centra za socijalni rad evidentirano je 3121 dete sa problemima u ponašanju, dok je od

³ Vaspitne mere koje se mogu izreći maloletniku su mere upozoravanja i usmeravanja (sudski ukor i posebne obaveze), mere pojačanog nadzora (od strane roditelja, usvojioca ili staraoca; u drugoj porodici; od strane organa starateljstva; uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika) i zavodske mere (upućivanje u vaspitnu ustanovu; upućivanje u vaspitno-popravni dom; upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje).

⁴ Maloletniku se mogu izreći mere bezbednosti koje su inače predviđene Krivičnim zakonikom, osim zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti koja se maloletniku nikada ne može izreći.

toga 1019 dece učinilo krivično delo ili prekršaj (Deca u sistemu socijalne zaštite 2018). Iz godine u godinu, statistika pokazuje da se broj problematične dece smanjuje, međutim, brutalnost dela koja vrše neka od problematične dece zaprepašćuje javnost. Tako su nekada deca (lica mlađa od četrnaest godina) obijala trafike i džeparila putnike u autobusu, a danas, prema izveštajima Ministarstva unutrašnjih poslova, češće vrše krivična dela sa elementima nasilja, poput telesnih povreda, a postoje i primeri izvršenih silovanja (vid. Ivanović, 2017).

Prema krivično neodgovornim izvršiocima mlađim od četrnaest godina ne može se voditi sudski postupak radi izricanja krivične sankcije. Mora se doneti rešenje o odbacivanju krivične prijave, predloga oštećenog ili rešenje o obustavi postupka, koji se dostavljaju organu starateljstva radi preduzimanja mera socijalne zaštite. U Zakonu o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine, koji uređuje rad organa starateljstva, mere koje se mogu preduzeti prema detetu čije je ponašanje problematično sumarno su date, tako da su praktična rešenja različita. Stoga centri za socijalni rad procenjuju i realizuju najpogodnije mere za resocijalizaciju dece. Najčešće se realizuje procena stanja, potreba i rizika za dete, te se razvija plan usluga uz participaciju deteta i roditelja ili staratelja ili hranitelja. Dalje, realizuje se savetodavni rad, posredovanje kod drugih institucija (najčešće obrazovnih i zdravstvenih) zbog uključivanja deteta u odgovarajuće tretmane ili se organizuju konferencije slučaja kojima prisustvuju sve relevantne institucije radi iznalaženja rešenja koje je u najboljem interesu deteta. Nadalje, može se realizovati usluga dnevnog boravka za decu sa poremećajem u ponašanju, kao i smeštaj u zavodske ustanove za decu sa poremećajima u ponašanju. Zavisno od slučaja može se pružiti niz drugih mera i usluga socijalne zaštite (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019).

Na osnovu navedenog vidi se da su mere socijalne zaštite u neku ruku slične vaspitnim merama koje se preduzimaju prema maloletnicima. Glavna razlika sastoji se u tome što se deca ne mogu kazniti stavljanjem pod „ključ“, odnosno ne mogu ići u maloletnički zatvor, što je zapravo namenjeno samo starijim maloletnicima. Pored toga, mere socijalne zaštite ne zadovoljavaju interese oštećenog.

3.3. Pravni položaj oštećenog

U postupku prema maloletniku, oštećeni može ostvariti imovinskopravni zahtev (čl. 79 ZOMUKD), a ukoliko dođe do primene uslovljenog oportuniteta, maloletnik može biti obavezan na ispunjenje vaspitnih naloga koji su restorativnog karaktera. Tako maloletnik može biti obavezan da naknadi štetu oštećenom, da se izvini oštećenom, da izvrši rad u korist oštećenog ili da se poravna sa oštećenim na neki drugi način. Kako je svrha vaspitnih naloga da se odnosi maloletnika i oštećenog poprave kako u budućnosti ne bi bilo sukoba između njih, kao i popravlanje štete učinjene krivičnim delom, oštećeni na taj način ostvaruje i materijalnu kompenzaciju i moralnu satisfakciju. Ukoliko ne dođe do primene uslovljenog oportuniteta, već se postupak okonča izricanjem vaspitne mere, maloletniku je moguće izreći vaspitnu meru posebne obaveze da se izvini oštećenom ili da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao. Takođe, izricanjem vaspitne mere, ili kazne maloletničkog zatvora, oštećeni dobija moralnu satisfakciju, koja

se ogleda u tome da je izvršilac krivičnog dela otkriven i kažnjen. Za razliku od navedenog, kada dete mlađe od četrnaest godina izvrši zločin, oštećenom u tom slučaju jedino ostaje mogućnost da zahteva naknadu štete u parničnom postupku. Međutim, u tom slučaju, oštećeni u parnici snosi teret sudskih troškova kao i dokazivanja pravnog osnova i visine štete. S druge strane, ako je u svojoj presudi krivični sud utvrdio postojanje krivičnog dela, onda je u parničnom postupku oštećenom olakšan teret dokazivanja štete pričinjene radnjama učinioca, jer utvrđenja krivičnog suda o okolnostima pod kojima je došlo do štete u osuđujućoj presudi obavezuju parnični sud.

3.4. Rezultat eventualnog snižavanja granice krivične odgovornosti

Ukoliko bismo snizili granicu krivične odgovornosti ili uveli relativnu granicu krivične odgovornosti, dobili bismo sledeći rezultat. Dete mlađe od četrnaest godina svakako ne bi moglo da bude kažnjeno kaznom maloletničkog zatvora, jer je ta sankcija predviđena samo za starije maloletnike. Dete bi moglo da bude smešteno u vaspitnu ustanovu, što je i sada moguće na osnovu mera socijalne zaštite.⁵ Razlika je u tome što bi dete moglo da bude smešteno u popravni dom. Upućivanje u popravni dom je faktički teža sankcija od upućivanja u vaspitnu ustanovu jer može trajati duže, a pored toga podrazumeva pojačane mere nadzora i primenu posebnih stručnih programa vaspitanja.

Na kraju, pitanje je kako bi vođenje postupka uticalo na dete i da li je ono sposobno da shvati značaj postupka i da aktivno učestvuje u njemu. U američkoj pravnoj teoriji, gde u pojedinim državama deca već od sedam godina mogu krivično odgovarati, ističe se da je problem što deca ne razumeju postupak, te da su sklona donošenju odluka kojima se usaglašavaju sa autoritetom poput priznanja krivičnog dela u policiji, ili usaglašavanja sa tužiocem (Inter-American Commission on Human Rights, 2018, p. 64). Iako bi dete obavezno moralo da ima branioca koji bi se starao o njegovim interesima, dete bi faktički predstavljalo objekt, a ne subjekt postupka. Svakako da bi samo vođenje postupka psihički uticalo na dete, a u kom pravcu bi se manifestovao taj uticaj zavisi od konkretnog slučaja. Na određeno dete bi vođenje postupka moglo delovati zastrašujuće i odvrćajuće od vršenja krivičnih dela. S druge strane, pretrpljena trauma mogla bi izazvati još asocijalnije ponašanje kod deteta.

4. Može li roditelj u kaznenom pravu da odgovara za radnje deteta?

Pitanje da li roditelj može da odgovara za radnje svog deteta kojima ostvaruje obeležja krivičnog dela nameće se s obzirom na to da je nepravedno da za određeno delo niko ne odgovara, te stoga što je u teoriji prisutan stav da je delinkventno ponašanje dece posledica propusta roditelja da ih pravilno vaspitaju. Navedeni stav podupire istraživanje koje je pokazalo da deca delinkventnog ponašanja uglavnom dolaze iz porodica u kojima roditelji nisu aktivno uključeni u njihove živote, odnosno gde je slaba veza između roditelja i dece (Brank & Lane, 2008, p. 335). Ističe se da su roditelji u obavezi da zaštite druge od

⁵ Dete se na osnovu mera socijalne zaštite može smestiti u istu vaspitnu ustanovu gde borave i maloletnici koji su na izvršenju vaspitne mere upućivanja u vaspitnu ustanovu.

svoje dece (Lockwood, 2000, p. 522). Neki smatraju da roditelji imaju i dužnost da upozore druge na nasilno ponašanje svoje dece.⁶ Tako su nacionalne ankete sprovedene u SAD pokazale da 70% ispitanika smatra da su roditelji pored svoje dece takođe odgovorni za njihove zločine (Brank & Lane, 2008, p. 336).

Kao odgovor na protestovanje javnog mnjenja protiv dečje delinkvencije, u SAD je uspostavljena roditeljska odgovornost kako kroz rešenja krivičnog zakonika, tako i donošenjem posebnih zakona o roditeljskoj odgovornosti (Brank & Weisz, 2004, p. 467).⁷ Krivični zakoni u gotovo svim državama SAD sadrže krivično delo doprinos delinkvenciji maloletnika (*contributing to the delinquency of a minor*). Za navedeno krivično delo može odgovarati svako, uključujući i roditelja, ko prouzrokuje ili doprinese izvršenju nezakonitog dela od strane deteta (Graham, 2000, p. 1731). Zakoni o roditeljskoj odgovornosti zahtevaju kriminalnu nameru roditelja ili da na strani roditelja postoji nemar, odnosno da je delanje ili propuštanje roditelja najbliži uzrok za dečji čin (Lockwood, 2000, p. 508). Stoga se ističe da za razliku od građanske odgovornosti, gde se u određenim slučajevima odgovornost roditelja zasniva isključivo na njihovom roditeljskom statusu, za krivičnu odgovornost roditelja mora postojati veza između lošeg roditeljstva i dela koje je dete izvršilo. Dakle, roditelji odgovaraju zbog sopstvenih postupaka i propusta, a ne samo zato što su roditelji (Graham, 2000, pp. 1729-1730). S obzirom na to da sankcija za roditelje može pored novčane kazne biti i zatvor do godinu dana, smatra se da uspostavljanje odgovornosti roditelja mora da bude zasnovano na ubedljivijem osnovu nego građanska odgovornost roditelja (Scarola, 1997, pp. 1044, 1047). Pristalice postojanja krivične odgovornosti roditelja ukazuju da takva zakonska odgovornost podstiče roditelje da zauzmu veću ulogu u odgajanju svoje dece i da se neposrednije pozabave detetovim ponašanjem (Roy, 2001, p. 147), te da navedeni zakoni predstavljaju alatku da se roditelji nateraju da nauče svoju decu da razlikuju ispravno od pogrešnog ponašanja (Arthur, 2005, p. 237). S druge strane, kritičari smatraju da zakonske sankcije za roditelje nisu dobro rešenje jer je maloletnička delinkvencija često rezultat nesposobnosti roditelja, odnosno problema poput siromaštva, dugotrajnog ostajanja na poslu, problema sa drogom, kao i mentalnih problema (Hutchinson, Parada & Smandych, 2009, p. 56).

U našem krivičnom pravu važi načelo individualne subjektivne odgovornosti što znači da svako odgovara samo za svoje postupke dok je isključena odgovornost za drugoga. Roditelji, dakle, ne mogu krivično odgovarati za postupke svoje dece. Krivičnim zakonikom propisano je krivično delo zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica koje postoji ako roditelj, usvojilac, staralac ili drugo lice „grubim zanemarivanjem svoje dužnosti zbrinjavanja i vaspitavanja zapusti maloletno lice o kome je dužan da se stara“. Teži oblik postoji, između

⁶ Stav zasnivaju na tome što je sud u slučaju *Tarasoff* utvrdio da je psihijatar bio dužan da upozori treća lica na nasilne sklonosti svojih pacijenata, s obzirom na to da je postojala određena kontrola psihijatra nad pacijentom. Kritičari su predložili proširenje *Tarasoff* odgovornosti i na advokate u odnosu na klijente koji su izrazili specifične pretnje nasiljem. Međutim, sud je utvrdio da su profesionalni standardi terapeuta pouzdani, te da se takva obaveza ne može odnositi na druge koji su manje sposobni da procene nasilje. Oni koji zauzimaju stav da i roditelji imaju dužnost da upozore druge na nasilno ponašanje svoga deteta pozivajući se na *Tarasoff* odgovornost, ističu da kontrola roditelja nad detetom nije samo za vreme sesija već stalno (Lockwood, 2000, p. 537).

⁷ Osim u SAD, posebni zakoni o roditeljskoj odgovornosti doneti su i u Kanadi i Australiji, kao i u Velikoj Britaniji.

ostalog, ako roditelj, usvojlac, staralac ili drugo lice iz koristoljublja navodi maloletno lice na vršenje drugih radnji koje su štetne za njegov razvoj (čl. 193). Kada govorimo o osnovnom obliku, moralo bi se uvek dokazati da je roditelj grubo zanemario dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja i da je zbog toga dete vaspitno zapušteno. Okolnost da dete preduzima radnje krivičnih dela, pogotovu teža i ona sa elementima nasilja, sama po sebi može da ukaže na vaspitnu zapuštenost deteta, ali nije dovoljna da bi roditelj odgovarao za krivično delo iz čl. 193, st. 1. Što se tiče navedenog težeg oblika, tu se postavlja pitanje da li u svakom slučaju kada dete preduzme radnju krivičnog dela to ujedno može da se smatra radnjom štetnom za njegov razvoj. Pored toga, nije dovoljno da postoji navođenje, već ono mora biti učinjeno iz koristoljublja, što dodatno sužava eventualnu mogućnost odgovornosti roditelja. Dakle, ovo krivično delo propisano je u interesu zaštite maloletnika, a ne radi uspostavljanja odgovornosti roditelja za problematično ponašanje deteta. Tako se u praksi odgovornost roditelja uspostavlja kada navodi decu da proše i čiste stakla automobila na semaforu, kada gurnu svoje maloletno dete na pod i udare ga kaišem, kada žive sa decom u neadekvatnim uslovima i sl. (Bajović, 2017, p. 231).

U vezi sa načelom individualne subjektivne odgovornosti, napomenimo da u međunarodnom krivičnom pravu postoji izuzetak. Prema statutima međunarodnih krivičnih tribunala i stalnog Međunarodnog krivičnog suda, komandant odgovara za krivična dela svojih podređenih kao da ih je sam izvršio, i to bez obzira na to da li je znao da njegovi podređeni vrše krivična dela. Za razliku od toga, u našem krivičnom pravu komandant ne odgovara za delo koje su njegovi podređeni izvršili. Međutim, komandant odgovara za krivično delo nesprečavanje vršenja krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, i to samo ako je znao da podređeni vrše delo i ako je bio dužan i mogao da spreči izvršenje. Dakle, u našem pravu, komandant odgovara za sopstveni propust koji je učinio. Analogno tome, postavlja se pitanje da li bi trebalo da roditelj odgovara za sopstveni propust onda kada zna da njegovo dete preduzima radnju krivičnog dela, a ne spreči ga u tome iako je to mogao da učini. Ovo pitanje postavlja se s obzirom na to da uloga roditelja obuhvata ne samo pravilno vaspitanje već i određen nadzor nad detetom, te sprečavanje deteta da nanosi patnju trećim licima.

Treba ukazati i na to da u našem pravu roditelji pod određenim uslovima mogu biti kažnjeni za prekršaj svoga deteta, i to kao da su ga sami učinili. Potrebno je da je dete učinilo prekršaj zbog propuštanja dužnog nadzora roditelja, usvojitelja, staratelja, odnosno hranitelja, a ova lica su bila u mogućnosti da takav nadzor vrše (čl. 72, st. 1 Zakona o prekršajima). Stoga, „imajući u vidu da mnoga krivična dela u sebi sadrže i obeležje prekršaja, roditeljima se 'više isplati' da se delo njihovog deteta kvalifikuje kao krivično, budući da na taj način oni ne odgovaraju, dok prekršajno mogu odgovarati“ (Bajović, 2017, p. 231).

5. Zaključak

Krivična neodgovornost dece u suprotnosti je sa načelom pravičnosti, i to pogotovo sa aspekta oštećenog, jer izostaje primena krivične sankcije prema detetu koje je učinilo

protivpravno delo sa obeležjima krivičnog dela. Oštećeni može naknadu materijalne i nematerijalne štete ostvariti u parnici, a to znači da mora dokazati i pravni osnov i visinu štete, što je teže nego u situaciji kada je prethodno vođen krivični postupak prema učiniocu i doneta osuđujuća presuda. Pored nezadovoljstva oštećenog, javnost opravdano biva zgrožena kada čuje da će izvršilac monstruoznog čina proći nekažnjeno jer u vreme izvršenja krivičnog dela nije imao navršenih četrnaest godina.

Razlog krivične neodgovornosti dece leži u činjenici da iskustvo pokazuje da postoji granica potpune psihičke nezrelosti nekog lica. Međutim, jasno je da je zrelost deteta individualna. U ranijim izlaganjima videli smo da je prisutan stav da je težina izvršenog dela najbolji dokaz „zrelosti“ maloletnika, ali i stav kojim se ukazuje da su deca manje u stanju da uključe kontrolne mehanizme od odraslih, pogotovo onda kada se radi o situacionim dešavanjima. Najpravičnije rešenje bi bilo da se zrelost deteta koje ima između deset i četrnaest godina procenjuje u svakom konkretnom slučaju, ali takvo rešenje kritikovano je zbog mogućih zloupotreba i zbog toga što Konvencija o pravima deteta implicitno zahteva da se na utvrđenom nivou granica krivične neodgovornosti ne snižava.

Socijalne mere koje se preduzimaju prema deci koja izvrše zločin, a nemaju navršenih četrnaest godina, slične su vaspitnim merama koje se preduzimaju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Ipak, određene sankcije za maloletnike poput vaspitnih mera restorativnog karaktera, te najteže sankcije za maloletnike – vaspitno-popravni dom i maloletnički zatvor, po pravnoj prirodi razlikuju se od socijalnih mera, kojima nije moguće ostvariti vaspitni uticaj na maloletnika kako bi se razvio u odgovornu ličnost koja ubuduće ne bi činila krivična dela.

Smatramo da je u određenim slučajevima kada su u pitanju teška krivična dela, a pogotovo ona sa elementima nasilja, važno poslati poruku da je izvršenje takvih dela nedopustivo i da za njih nema opravdanja. Trebalo bi razmotriti snižavanje granice krivične odgovornosti za određena teška krivična dela, odnosno uvođenje oborive pretpostavke ne/odgovornosti dece uzrasta od dvanaest do četrnaest godina, te u konkretnom slučaju utvrditi da li postoji zrelost deteta. Mogućnost formalne osude, te izvršenje sankcija koje su teže od socijalnih mera, svakako bi imalo i specijalno i generalno preventivno dejstvo, a na kraju i pravičnost bi bila zadovoljena, kako sa aspekta oštećenog tako i sa aspekta društvene zajednice. Iako bi odgovornost deteta zbog njegovih godina stvarala utisak nehumanosti krivičnogopravnog reagovanja, razlozi koji podrazumevaju sigurnost svih građana i pravičnost prema oštećenom iziskuju krivičnogopravnu reakciju u najtežim slučajevima.

Krivična odgovornost roditelja u vezi sa problematičnim ponašanjem deteta u našem pravu nije propisana, mada se u nekim slučajevima može uspostaviti u slučajevima grubog zanemarivanja dužnosti zbrinjavanja i vaspitavanja maloletnika uz njegovu vaspitnu zapuštenost. U drugim državama, a pre svega zemljama anglosaksonskog pravnog sistema – SAD, Velikoj Britaniji, Kanadi, Australiji, postoje posebni zakoni o roditeljskoj odgovornosti, pa roditelji odgovaraju zbog sopstvenih postupaka i propusta koji predstavljaju uzrok detetovog protivpravnog ponašanja.

Ukoliko dete ne može odgovarati ni za najmonstruozniji zločin koji učini, odgovornost bi mogli da snose roditelji ukoliko postoji uzročna veza između ponašanja ili propuštanja roditelja i detetovog čina. Odgovornost roditelja bi mogla da se zasniva

bilo na tome što je krivično delo deteta posledica neusađenih moralnih vrednosti i pravila ponašanja, bilo zbog kreiranja okolnosti koje su dovele do protivpravnog ponašanja ili propusta da se dete spreči da ga preduzme. Nema opravdanja za neusađivanje deci ni onih najosnovnijih moralnih vrednosti i pravila ponašanja, poput poštovanja tuđeg života i tela, odnosno nenasilnog ponašanja.

Literatura

- Arthur, R. 2005. Punishing parents for the crimes of their children. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 44(3), pp. 233-253.
- Bajović, V. 2017. Neokonzervativni pristup u borbi protiv maloletničke delinkvencije i odgovornost roditelja. U: Ignjatović, Đ. (ur.), *Kaznena reakcija u Srbiji*, 7 deo. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, pp. 219-234.
- Brank, E. & Lane J. 2008. Punishing My Parents: Juveniles' Perspectives on Parental Responsibility. *Criminal Justice Policy Review*, 19(3), pp. 333-348.
- Brank, E. & Weisz, V. 2004. Paying for the Crimes of Their Children: Public Support of Parental Responsibility. *Journal of Criminal Justice*, 32, pp. 465-475.
- Čejović, B. 1985. *Krivično pravo u sudskoj praksi, prva knjiga – Opšti deo*. Beograd: Jugoslovenski zavod za produktivnost rada.
- Graham, P. 2000. Parental Responsibility Laws: Let the Punishment Fit the Crime. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 33, pp. 1719-1754.
- Horvatić, Ž. & Novoselec, P. 1999. *Kazneno pravo – Opći dio*. Zagreb: Policijska akademija.
- Hutchinson, T., Parada, G. & Smandych, R. 2009. Show me a bad kid and I'll show you a lousy parent: Making Parents Responsible for Youth Crime in Australian and Canadian Contexts. *Australasian Canadian Studies*, 26(2), pp. 49-86.
- Kovačević, M. 2013. *Međunarodni standardi u oblasti krivičnih sankcija i mera za maloletnike*. Doktorska disertacija. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Lazin, Đ. 1995. *Posebni i pomoćni krivični postupci*. Beograd: Kultura.
- Lockwood, L. 2000. Where Are the Parents? Parental Criminal Responsibility For the Acts of Children. *Golden Gate University Law Review*, 30(3), pp. 497-558.
- Mraović, I., Asančaić, V. & Derk, D. 2015. Juvenile Crime in the 21st Century: A Really Escalating Problem or Just a Media Sensation? The Case of Croatia. *Journal of Criminal Justice and Security*, 2, pp. 194-212.
- Muncle, J. 2008. The 'Punitive Turn' in Juvenile Justice: Cultures of control and rights compliance in Western Europe and the USA. *Youth Justice*, 8(2), pp. 107-121.
- Platt, A. & Diamond, B. 1966. The Origins of the "Right And Wrong" Test of Criminal Responsibility and its Subsequent Development in the United States: An Historical Survey. *California Law Review*, 54, pp. 1227-1258.
- Roy, M. 2001. When All Else Fails, Blame the Parents: An Analysis of Parental Responsibility Laws in Canada. *Dalhousie Journal of Legal Studies*, 10(1), pp. 142-157.
- Scarola, T. 1997. Creating Problems Rather Than Solving Them: Why Criminal Parental Responsibility Laws Do Not Fit Within Our Understanding of Justice. *Fordham Law Review*, 66(3), pp. 1029-1074.

- Srzentić, N., Stajić, A. & Lazarević, Lj. 1996, *Krivično pravo Jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija.
- Škulić, M. 2017. *Krivično procesno pravo*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Škulić, M. 2011. *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Urbas, G. 2000. The Age of Criminal Responsibility. *Australian Institute of Criminology: Trends & issues in crime and criminal justice*, 181, pp. 1-6.

Internet izvori

- DW. 2020. Silovatelji, a još deca – treba li da idu u zatvor? Dostupno na: <https://www.dw.com/sr/silovatelji-a-još-deca-treba-li-da-idu-u-zatvor/a-49595807> (12. 6. 2020).
- Inter-American Commission on Human Rights, 2018. Rapporteurship on the Rights of the Child. The situation of children in the adult criminal justice system in the United States: Approved by the Inter-American Commission on Human Rights on March 1, 2018. Dostupno na: <http://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/Children-USA.pdf>, (10. 6. 2020).
- Ivanović, D. 2017. Deca čine sve brutalnija krivična dela. Politika on-line. Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/381461/Hronika/Deca-cine-sve-brutalnija-krivicna-dela> (12. 6. 2020).
- Republički zavod za socijalnu zaštitu. 2019. *Deca u sistemu socijalne zaštite 2018*. VI izveštaj. Dostupno na: <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1874/deca-u-sistemu-socijalne-zastite-2018.pdf>, (13. 6. 2020).

Pravni izvori

- Convention on the Rights of the Child, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49.
- Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005.
- Zakon o prekršajima, *Službeni glasnik RS*, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 - odluka US, 91/2019 i 91/2019 - dr. zakon.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 15/1990, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 4/1996 i 2/1997.
- Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2011.

Natalija M. Živković, MA

PhD Student, University of Belgrade, Faculty of Law, Belgrade, Serbia

e-mail: *nataly.zivkovic@gmail.com*

CRIMINAL IRRESPONSIBILITY OF CHILDREN – UNPUNISHED CRIME AND POSSIBLE SOLUTIONS

Summary

Children up to 14 years of age are criminally irresponsible, which in fact means that certain crimes go unpunished, while the injured party becomes morally, and depending on the specific case, sometimes materially undamaged. This situation is debatable from the aspect of justice, since due to the tendency of humanity towards children, the interests of the injured party are neglected, as well as the wider social community, so that every crime is “punished”. This paper presents current legal solutions in the world regarding the criminal responsibility of children, and examines the reasons for the inability of children to be held criminally liable. The measures of social protection that are taken against children who were not 14 years old at the time of committing the crime and the criminal sanctions that are taken against minors are compared. The position of the injured party in the mentioned situations was also critically indicated. The possibility of criminal liability of parents for the actions of their child was examined. At the end of the paper, in the concluding remarks, suggestions were given to the legislator for solving the problem. Consideration should be given to lowering the limit of criminal responsibility for certain serious crimes, i.e. introducing a rebuttable presumption of non-responsibility / responsibility of children aged 12-14 and in a specific case determine if the child is mature.

Keywords: children, criminal irresponsibility, parents, injured parties.

Primljeno: 4. 8. 2020.

Prihvaćeno: 23. 10. 2020.